

Uido Truija

Meresoolased huuled

Teine raamat

2009

*Kui palju laevu väljus merele,
kui palju hüvastijätku- ja jälleägemise pisaraid.
Kui palju unistusi, purunenud lootusi
ja ajavooga kaetud ootusi.*

Esimene peatükk

Venemaa tsaarid ja keisrid laiendasid aastasadade vältel oma valdusi mööda maismaad itta ja lääne, lõunasse ja põhja, üha hõivates naaberalasid. Aga taoline laienemine ei saanud kesta lõputult: põhjas oli vastas Põhja-Jäämeri, lõunas Türgi, läänes tugevad Euroopa riigid. Idasuunal oli Venemaa hõivanud tohutu territooriumi Uuralist Vaikse ookeanini, isegi rohkem – ka Põhja-Ameerika Alaska ja Põhja-California kuulutati Venemaa aladeks, kuigi need kauged valdused olid emamaaga seotud väga nõrgalt.

Vene keisririigi valitsus, soovides tugevdada seotust Venemaaga ja võtta kontrolli alla ülimalt tulutoova karusnahaäri Alaska ja Põhja-California vetes, moodustas 1797. aastal tugeva monopoolse äriühingu, Vene Ameerika Kompanii, mis pidi vastu seisma omaalgatuslikult tegutsevatele artellidele Loode-Ameerikas. Oma olemuselt oli kompanii pooleldi riigi- ja pooleldi eraettevõtte, selle aktsionärideks olid Venemaa eliiti kuuluvad isikud: Vene keiser ja tema perekonnaliikmed, suurvürstid, valitsuseliikmed, suurkaupmehed.

Vene Ameerika Kompaniile anti õigus kasutada kõiki jahi- ja kalapüügi-alasid Ameerika looderannikul kuni Beringi väinani, samuti Aleuutidel, Kuriilidel ja Komandorisaartel. Kompanii tegutses aktiivselt, laiendades oma valdusi, hõivates uusi maid, rajades sinna vene asundusi ja kindlustusi ning kasutades kohalikke rikkusi väljaveo ja kasusaamise eesmärkidel.

Järgnevate aastakümnete vältel arenes Vene Ameerika Kompanii grandioosseks kommerts-poliitiliseks ettevõtteks. Kompanii tegutsemise ajal laienesid suuresti Vene alad Ameerikas. Järk-järgult asustati Komandorisaared ja Aleuutide saared Beringi meres ning Alaska lahe saared Kodiak, Afognak ja Sitka.

Võimsa, monopoolse, ajakohaseid transpordi- ja sõjalaevu omava Vene Ameerika Kompanii loomine ei rahuldanud pelgalt suurettevõtjate huvisid, kompanii asutamisega püüti lahendada ka teine, riikliku tähtsusega ülesanne – Vaikse ookeani põhjaosas asuvate maade faktiline kinnistamine Venemaale. Aga selle ülesande täitmine osutus raskeks, poliitiline ja geograafiline eraldatus mõjutas suuresti Vene Ameerika alade valitsemist. Kompanii järelevalve asunduste üle jäi nõrgaks, ametnikud osutusid müüdavateks, olid varmad võtma altkäemaksu. Paljud Vene asundused pidasid paremaks müüa karusnahad inglased ja ameeriklastest kokkuostjatele, kes maksid Kompaniis kehtestatust tariifidest tunduvalt kõrgemat hinda. Tekkisid sala-

kaubavedajate ühendused, kes hankisid Vene kolooniatest karusnahku ning vedasid neid merd mööda Hiinasse Kantonisse, teenides tohutuid kasumeid.

Ameeriklaste ja inglaste, sealhulgas Hudsoni Lahe Kompanii kaubaagentide salakaubavedu koostöös vene asunduste ametnikega avaldas äärmiselt kahjulikku mõju Vene Ameerika Kompanii tegevusele, kasumid aina vähenesid. Samas Vene riik üha kaugenes kompanii asjadest; suuraktsionärid, eelkõige Venemaa keiser, olid hõivatud sõdimistega Kaukaasias, Väike-Aasias ja Euroopas. Venemaa riigikassa oli tühi, ka ei saanud ta enam loota Inglismaa toetusele Ameerika valdustega seotud küsimustes, sest Inglismaa ise oli hädas oma Ameerika kolooniatega.

Inglise kolooniad Põhja-Ameerikas oli kohustatud maksma Suurbritanniale makse – küll suhkru, küll luksuskaupade, tempelmarkide ja isegi tee pealt. Ameerika Uus-Inglismaa kolooniate noormehed pidid teenima Briti sõjaväes. Kolooniatele seati impordi- ja ekspordipiiranguid. Samas aga ei omanud kolooniad Inglise parlamendis hääleõigust. Koloniste taoline olukord enam ei rahuldanud – no taxation without representation!*

Ameerika mandril oli tekkinud uus jõud – Ameerika Ühendriigid. Uus riik üha tugevnes ja laienes. Uus jõud asus oluliselt kitsendama Inglismaa, Hispaania ja Prantsusmaa tegemisi Põhja-Ameerikas; temaga pidid arvestama ka Vene asunikud Ameerika mandril.

Inglismaa ei loovutanud oma endisi kolooniaid kergelt. Algas Ameerika Iseseisvussõda. Esimeseks sädemeks sai tulevahetus Lexingtoni külakeses 19. aprillil 1775, kui isepäised Ameerika kolonistid, – farmerid, käsitöölised ja karusnahakütid, – hakkasid vastu oma emamaa, Suurbritannia maksukogujate kaitsesalgale, Briti sõjaväeüksusele.

4. juulil 1776. aastal kiitis Ameerika II Kontinentaalkongress heaks Iseseisvusdeklaratsiooni. Võeti vastu otsus täielikult katkestada poliitiline seos endise emamaa Suurbritanniaga.

Ameerika Iseseisvussõda lõpetati Pariisi rahulepinguga 3. septembril 1783, seega kestis Iseseisvussõda peaaegu kaheksa aastat. Ameerika Ühendriikide piirid ulatusid Atlandi ookeanist Mississippi jõeni. Samas aga säilitas Inglismaa oma Kanada ja Lääne-India (Põhja- ja Lõuna-Ameerika vahelise saarestiku) kolooniad. 1783. aasta novembris lahkusid Ameerika Ühendriikide pinnalt New Yorgi sadama kaudu viimased Briti väed.

Põhja suunal oli Ameerika Ühendriikide piir paigas, idas oli piiriks Atlandi ookean, kuid lõuna- ja läänesuunal oli piir hägune, pigem mõtteline kui tegelik ning laienemisvõimalused olid pidevalt Ühendriikide valitsuse tähelepanu all, sest riigi elanikkond kasvas ja vajajas eluruumi, ka andis Euroopas kujunenud olukord Ühendriikidele üsna soodsa võimaluse lääne-

* Ei mingeid makse ilma esindusõigusetä (ingl.k)

poolkeral omaette tegutsemiseks. Alates Prantsuse revolutsioonist (1789) oli Inglise laevastik ikka enam ja enam hõivatud patrullimise ja sõdimisega Põhja-Atlandil, Põhjamerel ja enda ning Prantsusmaa rannavetes. Prantsuse revolutsioon ja sellele järgnenud Napoleoni sõjad sidusid käsist ja jalust Euroopa riike, jättes üha vähem võimalusi oma ülemerekolooniatega tegelemiseks, nende valitsemiseks.

18. jaanuaril 1803 saatis Ameerika Ühendriikide president Thomas Jefferson Kongressile läkituse, milles põhjendas Ühendriikide territooriumi laiendamise vajadust ja näitas ära ka selle teostamise üldpõhimõtted. President Jefferson, põlvnedes esimestest Ameerika kolonistidest ja olles suur-maomaniku poeg, nägi indiaanlaste tuleviku nii, nagu seda sai näha ainult valge mees, kes ei mõistnud indiaanlaste hinge ja elu; ega ta tahtnudki tunda, sest see polnud talle kasulik.

President kirjutas oma läkituses: “Ameerika Ühendriikides elavad indiaani hõimud on juba mõnda aega rahutud nende valduses oleva territooriumi pideva vähendamise pärast, kuigi nad on oma maad meile vabatahtlikult müünud. Üha enam on nende hulgas süvenenud põhimõtte keelduda täielikult edasisest maa müügist, ükskõik mis tingimustel see ka ei toimuks. Ettepanek müüa kasvõi väikseim osa nende territooriumist seaks ohtu nende ja meie vahelise sõpruse, muudaks nad meie suhtes umbuslikuks ja tekitaks neis hingesegadust. Vaid mõned üksikud hõimud ei ole seda seisukohta veel jäigalt omaks võtnud.

Et sellist suhtumist rahumeelselt muuta ja tagada territooriumi laiendamise, mis on vajalik meie rahvaarvu kiire kasvu tõttu, tasuks kasutusele võtta kaks meetet. Esiteks, indiaani hõime tuleb innustada loobuma jahipidamisest ning julgustada tegelema karjakasvatuse, põlluharimise ja käsitööga. Sel juhul näeksid nad, et vajavad selle uudse ja parema elulaadi jaoks vähem maad ega pea tegema nii palju tööd. Nende jaoks muutuksid kasutuks suured metsad, mis on küttimiseks tarvilikud ning nad saaksid need kasuga vahetada vahendite vastu, mis aitavad neil nende kodumajapidamist edasi arendada ja olmemugavusi suurendada.”

Indiaanlased olid põikpäised ja ei mõistnud hüvesid ja olmemugavusi, mida maaelust võõrdunud presidendi arvates võis anda karjakasvatus, põllu- ja käsitöö, kus kasum tuleb peaaegu et ilma tööta. Seega kulgesid maa ostu-müügi tehingute läbirääkimised indiaanlastega aeglaselt ja sageli lõppesid tulemusteta. Indiaanlased tundsid maad kui territooriumi, maaomand olid neile esialgu arusaamatu mõiste, sest maa ei olnud loodud inimeste kätetööga ning seda ei saanud kaasa võtta ja ära viia. Maa müük tähendas neile pigem luba valgel mehel küttida indiaanlaste territooriumil ja seetõttu müüdi maad tühise hinnaga, sageli vahetuskaubana püsside ja püssirohu ning mõne helmekee vastu. Aga aja jooksul saadud kurvad kogemused olid

indiaanlastele õpetanud mõistma territooriumist loobumisega kaasnevaid tagajärgi, maa müügitehingute olemus sai neile üha selgemaks. Nad mõistsid, et maa müük tähendas neile vabatahtlikku loobumist elust indiaanlasena, nagu Ameerika põliselanikud olid elanud aastatuhandeid.

Ameerika Ühendriikide territoorium vajas laienemist, seda eriti Vaikse ookeani suunal Mississipi paremalt kaldalt alates. Õnneks oli selles piirkonnas asuv tohutu territoorium, Hispaania koloonia Louisiana, parajasti justkui ilma peremeheta. Hispaania enam ei valitsenud, kuna oli kaotanud iseseisvuse Napoleoni Prantsusmaale, Napoleon aga tundis vähe huvi Louisiana vastu, kuigi enne hispaanlaste valdusse sattumist oli Louisiana olnud Prantsusmaa ülemereprovintis. Napoleoni huvitas peaasjalikult sõdimine Euroopas – ja raha, et seda jätkata.

30. aprillil 1803 allkirjastasid Ameerika Ühendriikide esindajad Robert R. Livingston ja James Monroe ühelt poolt ning Prantsuse Vabariigi esindaja, Napoleoni valitsuse rahandusminister Francois Barbè-Marbois teiselt poolt lepingu, mille kohaselt kogu ala Mississipi jõe paremalt kaldalt kuni Vaikse ookeani rannikuni läks Ameerika Ühendriikide omandisse. Ostuhinnaks oli 15 miljonit dollarit, mis tegi ruutmiili hinnaks 18 dollarit. Louisiana ost muutis Ameerika Ühendriikide territooriumi paugupealt, – tegelikult ilma ainsagi pauguta – kahekordseks. 1803. aasta 20. detsembril kell 20 langetati New Orleansis Prantsuse trikoloor ja heisati Ameerika Ühendriikide tähelipp.

Ameerika Ühendriikide territoorium nihkus üha edasi lõunasse, läände ja loodesse, jõudis Vene valdusteni Alaskal ja Loode-Ameerikas ning ohustas Venemaa majandushuvisid selles piirkonnas. Vene keisririigil tõusetus vajadus tutvuda olukorraga kohapeal ja Ameerika Ühendriikide laienemisprotsessidel silma peal hoida. Seda enam, et Vene Ameerika Kompanii ametnikud, olles riigivõimu haardeulatusest praktiliselt väljas, tegutsesid omapäi ja ajasid peaasjalikult äri iseenda taskute täitmise huvides.

Vene valitsuse katsed teha diplomaatiliste läbirääkimistega lõpp ameeriklaste ja inglaste salakaubandusele Vene Ameerikas ei andnud tulemusi, sõjaline kohalolek kolooniates praktiliselt puudus. Väikesed püügilaevad, mis olid Vene Ameerika Kompanii käsutuses Vaiksel ookeanil, ei suutnud tagada Põhja-Ameerika looderanniku Vene alade ja püügipiirkondade puutumatumust. Inglismaa toetusele Ameerikas ei saanud enam loota. Vene keisririigil ja eeskätt Vene Ameerika Kompaniil tuli leida uusi võimalusi oma valduste kaitseks. Lisaks maismaatranspordile läbi Siberi, mis oli aeganõudev, ääretult raske ja seotud suurte riskidega, tuli kasutada teisi transpordivõimalusi oma kohaloleku suurendamiseks Kaug-Ida, Alaska ja California kolooniates ja nende varustamiseks mitmesuguste majandustege-

vuseks vajalike kaupadega ning sealse toodangu – väärtusliku karusnaha – kiire ja võimalikult väiksemate kadudega toimetamiseks Hiina ja Euroopa turgudele ning Sankt-Peterburgi.

Transpordiga seotud raskused võis toona lahendada ainult korralikult toimiv mereteel. Vene Ameerika Kompanii võttis vaatluse alla Adam Johann von Krusensterni plaani – purjetada põiki üle Atlandi ookeani, ümber Hoorni neeme, väljuda Vaiksesse ookeani ja sealt seilata edasi Põhja-Californiasse, Alaska rannikule ja Kamšatka; pärast varustuse üleandmist ja karusnahkade pealevõtmist alustada koduteed üle India ookeani, ümber Hea Lootuse neeme, et jõuda tagasi Läänemerele. Sealjuures ei peetud silmas mitte ainult kommertsreise, vaid ka sõjalis-poliitilisi eesmärke – uurida mereteed Balti merelt Ameerika lääne- ja looderannikule, Jaapani saarteni ning veel kaugemalegi – Alaska põhjarannikuni välja. Silmas peeti mereteel kaardistamist, geograafiliste ja okeanograafiliste vaatluste tegemist, kohalike olude tundmaõppimist. Oluline oli hoida silma peal Euroopa riikide, eeskätt Inglismaa, Prantsusmaa, Hispaania ja Portugali ning Hollandi tegemistel Põhja- ja Lõuna-Ameerika mandritel ning Vaikse ookeani saarestikes.

Venemaa esimese ümbermaailmareisi korraldamise plaanid olid ka varem aeg-ajalt võetud valitsuse päevakorda, kuid peagi need vaibusid ja materjalid kadusid Admiraliteedi massiivsete kirjutuslaudade sahtlitesse. Endiselt kasutati vana ja järeleproovitud vahendit, mis võimaldas Venemaal olla kursis maailmas toimuvaga – selleks oli Vene ohvitseride suunamine Inglise sõjalaevadele.

Juba aastakümneid oli olnud tavaks, et Kroonlinna Mereväe Kadetikorpuse parimad lõpetajad saadeti praktikale Inglismaa sõjalaevastikku. Nendel laevadel seilasid Vene mereväeohvitserid maailmamerele, külastasid paljude maade sadamaid. Kahtlemata ei omandatud praktika käigus mitte ainult merealaseid teadmisi; ühtlasi jälgiti, kes, kus, milline riik mida toimetab, hoiti silma peal Põhja- ja Lõuna-Ameerika mandritel.

Poolteist aastat, 1794. aasta juunist kuni 1796. aasta novembrini seilas Vene sõjalaevastiku leitnant Adam Johann von Krusenstern inglise fregatil “Thetis” Kanada lähistel, Hudsoni lahes, kaitstes prantslaste eest Briti valdusi ja jälgides arenguid selles regioonis. 1796. aasta novembris saabus ta tagasi Londonisse, aga selle asemel, et naasta Sankt-Peterburgi, andis Venemaa Londoni saadik Krusensternile üle keiser Paul I korralduse – suunduda Indiasse ning uurida olukorda Inglismaa tähtsaimas koloonias.

Krusenstern asus Indiasse teele. Esialgu kulges reis Inglismaalt Portsmouthi sadamast liinilaeval “Raisnable” Kaplinna. Seal asus ta fregati “Oiseau” pardale, mis viis noore mereväeleitnandi Kalkutasse. Indiast reisis Krusenstern Indo-Hiinasse ja peatus pikemalt Kantonis.

Kantoni lahe sopis, Pärlijõe suudmes, asus hiinlaste valduses olev Kantoni linn. Vene Ameerika Kompaniile pakkus huvi karusnahakaubandus Kantonis, sest just siia saabusid kümned Inglise ja Ameerika laevad, lastiruimid täidetud karusnahkadega, mis suures osas olid salakaubana hangitud Vene Ameerika Kompanii karusnahaküttide artellidelt.

Urides ja analüüsid Kantonis karusnahakaubandust, mõistis Krusenstern, millistest tohututest kasumitest jäi Vene Ameerika Kompanii ilma, kuna tema kolooniad Loode-Ameerikas ja Alaskal olid praktiliselt kontrolli alt väljunud. Olukorda võis päästa ainult Vene Ameerika Kompanii kohaloleku suurendamine, Sankt-Peterburgist võimsa relvastusega ja mahukate trümmidega sõjalaevade saatmine Ameerika looderannikule.

Jõudnud 1799. aastal “Bombay Castle” pardal Hiinast tagasi Euroopasse, koostas Krusenstern esimese Venemaa ümbermaailma-ekspeditsiooni üksikasjalise projekti.

Teine peatükk

Samal ajal, kui Vene Ameerika Kompanii muretses oma kahanevate kasumite pärast ja otsis võimalusi kaitsta tulusat karusnahaäri Alaskal ja Loode-Ameerikas altkäemaksuvõtjate, vahendajate ja salakaubitsejate eest, vaevles kindral Napoleon Bonaparte kirgliku armastuse küüsis ja mõlgutas naisevõtumõtteid.

Prantsuse revolutsioon ei olnud veel vaibunud. Rojaliste saadeti giljotiini alla, nende maad ja mõisad konfiskeeriti ning jagati revolutsiooni pooldajate vahel. Aga revolutsiooni käigus ei toimunud mitte ainult varade ümberjagamine; revolutsioon tekitas hulgaliselt vabu, kauneid, suursuguseid ja vallalisi aristokraatliku päritoluga naisi, tõsi küll – lehestunud naisi, kelle abikaasad olid kaotanud giljotiini all pea. Giljotiin sõlmis ühe hoobiga lahti katoliku kiriku poolt tugevasti seotud abielusõlme, pakkudes sellega suurepärast valikut revolutsionääridele ja revolutsiooni kaasajooksikutele, kes, olles küll hävitanud aadliseisuse, pidasid siiski endale suureks auks näituda aadlipreilide või aadlike leskedega.

Leidus aadlisoost lesk ka Napoleoni jaoks. Olles Direktooriumi ja isiklikult esimese direktori Paul Barras'i poolt 1795. aasta mais määratud Pariisi garnisoni sõjajõudude juhatajaks, omas Napoleon ühiskonnas juba taolist staatust, mis lubas tal pilku heita ka suursuguste, aristokraatlike juurtega naiste taljetele.